

УЯВЛЕННЯ ПРО СОЦІАЛЬНУ СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ: МІГРАНТСЬКИЙ ДОСВІД

Ганна ЗАРЕМБА-КОСОВИЧ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3984-879X>
кандидатка соціологічних наук,
наукова співробітниця відділу соціальної антропології
Інституту народознавства НАН України,
проспект Свободи, 15, 79000, Україна,
e-mail: ganna.zaremba@gmail.com

Українська трудова міграція ставить все нові та нові питання щодо формування та оцінки соціальної справедливості в різних сферах як у країні походження, так і в країні перебування: юридичні, соціальні, професійні, сімейні, культурні та інші. Українські трудові мігранти можуть зайняти ключову позицію у соціальному полі завдяки наявному соціальному капіталу, формуючи систему диспозицій сприйняття, оцінювання, класифікації та інтеріоризації європейських цінностей, принципів, інтерпретацій соціальної справедливості в українському суспільстві. Висвітлення цих питань і становить актуальність теми.

Метою статті є з'ясування характеру формування та функціонування уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів.

Об'єктом є українські трудові мігранти у країнах Європейського Союзу.

Предмет — уявлення українських трудових мігрантів про соціальну справедливість.

Стаття опирається на теорії множинності сфер справедливості М. Walzer та теорію принципів соціальної справедливості D. Miller. При зборі емпіричних даних використовувався метод напівструктурованого інтерв'ю.

Ключові слова: соціальна справедливість, принципи соціальної справедливості, українські трудові мігранти.

Hanna ZAREMBA-KOSOVYCH
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3984-879X>
PhD in Sociology,
Research Fellow in Department of Social Anthropology
The Ethnology Institute, National Academy
of Sciences of Ukraine,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: ganna.zaremba@gmail.com

THE PERCEPTIONS ABOUT SOCIAL JUSTICE AS AN ELEMENT OF THE SPIRITUAL CULTURE OF UKRAINIANS: MIGRANT'S EXPERIENCE

Relevance: Ukrainian labour migration raises more and more questions about the formation and assessment of social justice in various fields, both in the country of origin and in the country of residence: legal, social, professional, family, cultural and other. Ukrainian migrant workers can take

a key position in the social field thanks to the available social capital, forming a system of dispositions of perception, evaluation, classification and internalization of European values, principles, interpretations of social justice in Ukrainian society.

The *purpose* of the article is to clarify the nature of the formation and functioning of perceptions of social justice among Ukrainian migrant workers. The *object* is Ukrainian migrant workers in the European Union. The *subject* is the perceptions of Ukrainian labour migrants about social justice.

The *theoretical and methodological principles* of the study were chosen based on the theory of the spheres of justice (M. Walzer), and the theory of principles of social justice (D. Miller). According to the concept of plurality of spheres of justice, each sphere of justice is closed, and is a particular social group or social institution (family, educational institutions, civic organizations, etc.). Each sphere of justice is governed only by one of the principles that are fundamental in a particular social group or in a particular social institution. D. Miller argues that social justice can only be determined through the consideration of «our judgments». It should be based on empirical data that would point to individuals' life experiences. The theory defines three types of interrelationships between individuals: solidary, instrumental and civic.

For the collection of empirical data, the *method* of semi-structured interview was used. The empirical base of work consists of 75 semi-structured interviews, of which 52 — with Ukrainian labor migrants and 23 — with Ukrainians who had no experience of labor migration (they represent a comparative study group). Interviews were held in Austria, Italy, Poland and Ukraine.

The results distinguish «pure» and «plural» principles of social justice. The level of personalized trust and institutional trust, specificity of social communications influence the formation of perceptions about social justice. The results of the research indicate that the perceptions of social justice among Ukrainian labor migrants are similar to the perceptions of Ukrainians-non-migrants, with some age differences between youth and adults.

Keywords: social justice, principles of social justice, Ukrainian labor migrants.

Вступ. Українська трудова міграція спричиняє все нові та нові виклики щодо формування та оцінки соціальної справедливості у різних сферах як у країні походження, так і в країні перебування. До прикладу, такими викликами є: юридичні (дотримання та використання прав і законів, умови легалізації у країні перебування, способи голосування на різного рівня виборах до органів влади обидвох країн, захист та дотримання прав мігрантів, зміни та особливості міграційного законодавства тощо), соціальні (оформлення та отримання пенсій, специфіка соціального захисту та соціальних гарантій), професійні (форми та види працевлаштування, умови на робочому місці, дотримання прав працівника, можливості професійного розвитку), сімейні (роз'єднання сімей, утворення міжнаціональних шлюбів, особливості спілкування між членами родини «тут» і «там»), культурні (особливості соціальної адаптації, налагодження комунікаційних мереж, трансформації культурних норм та практик) та ін.

Українські трудові мігранти можуть зайняти ключову позицію у соціальному полі завдяки наявному соціальному капіталу, формуючи систему диспозицій сприйняття, оцінювання, класифікації та інтерпретації європейських цінностей, принципів, інтерпретацій соціальної справедливості в українському суспільстві.

Методологія дослідження. У статті проаналізовано специфіку формування та функціонування уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів у країнах ЄС. Теоретико-методологічними засадами дослідження було обрано теорію сфер справедливості М. Walzer, та теорію принципів соціальної справедливості D. Miller.

Завдяки теорії D. Miller вдасться визначити, на яких принципах соціальної справедливості ґрунтуються індивідуальні уявлення респондентів, та які типи соціальних взаємовідносин репрезентують ці уявлення в оцінці соціальної справедливості та соціальної несправедливості.

D. Miller, відштовхуючись від трьох видів взаємовідносин між індивідами (солідарні, інструментальні та громадянські), визначає три принципи соціальної справедливості: «кожному відповідно до його/її потреб» (принцип потреб), «кожному відповідно до його/її персональних внесків/заслуг» (принцип індивідуальних внесків та заслуг),

«кожному відповідно до його/її прав» (принцип дотримання прав та законів) [1]. У процесі синтезу та аналізу емпіричних даних було додано ще два принципи соціальної справедливості: принцип рівності (статусні взаємовідносини) та принцип чеснот (етичні взаємовідносини). Усі ці п'ять принципів соціальної справедливості називатимемо «чистими» принципами.

Натомість, застосування теорії сфер справедливості вкаже на основні сфери соціальної реальності, де репрезентуються індивідуальні уявлення про соціальну справедливість чи соціальну несправедливість під час соціальних взаємовідносин.

Згідно із теорією множинності сфер справедливості, уявлення про соціальну справедливість базуються на різних принципах, залежно від певної сфери соціальної реальності [2]. Було виділено такі сфери соціальної реальності: моральну, соціальну, правову, політичну, економічну та професійну. Проте синтез та аналіз інтерв'ю вказав на обмеженість визначених сфер, до яких додалися ще такі сфери: особистісна, соціальних взаємовідносин, надприродна, сімейна, національна, релігійна та загальна/повсякденна (яка описує щоденні, неконкретні соціальні взаємодії).

Таким чином, поєднання цих теорій дасть змогу дослідити індивідуальні знання, досвід, норми, цінності та почуття досліджуваного об'єкта, які є чинниками формування, розуміння й обґрунтування соціальної справедливості певними принципами у певних сферах соціальної реальності.

Робоча гіпотеза-підстава є така: уявлення про соціальну справедливість індивідів, які мають досвід трудової міграції відрізняються від уявлень тих індивідів, що не мали такого досвіду.

Для збору емпіричних даних у роботі використувався *метод* напівструктурованого інтерв'ю. Емпірична база роботи складається із 75 напівструктурованих інтерв'ю, із яких: 52 — із українськими трудовими мігрантами в Австрії, Англії, Бельгії, Іспанії, Італії, Німеччині, Польщі, Франції, Чехії, Швейцарії та Швеції, та 23 — із українцями, які не мали досвіду трудової міграції із Львівської та Тернопільської областей (вони репрезентують порівняльну групу дослідження). Інтерв'ювання провадилося в Австрії, Італії, Польщі та Україні протягом 2014—2015 років.

Основна частина. Основні принципи та сфери формування уявлень про соціальну справедливість

Для обох дослідницьких груп (українських трудових мігрантів та українців без досвіду міграції) виявилось недостатньо принципів соціальної справедливості, виділених D. Miller у його теорії. Окрім, принципів потреб, індивідуальних внесків та заслуг, дотримання прав й законів, базуючись на репрезентаціях уявлень респондентів, додано принцип рівності, який відображає статусні взаємовідносини та принцип чеснот, який репрезентує етичні взаємовідносини. Ці п'ять принципів соціальної справедливості названо «чистими» принципами.

Окрім цього, в процесі аналізу та синтезу отриманих даних, додано до виділених спочатку сфер соціальної реальності ще додаткові. Першопочатково, було виділено моральну, соціальну, правову, політичну, економічну та професійну сфери. Пізніше, додалися: загальна/повсякденна, сімейна сфери та сфера соціальних взаємовідносин.

Згідно із отриманими даними, підтверджено одну із тез робочої гіпотези дослідження, що основним принципом обґрунтування соціальної справедливості молодими українськими трудовими мігрантами є принцип індивідуальних внесків та заслуг. Основними сферами репрезентації цього принципу є загальна/повсякденна, професійна та моральна сфери.

З іншого боку, спростовано твердження, що основними принципами обґрунтування соціальної справедливості українськими трудовими мігрантами є принцип дотримання прав та законів й принцип індивідуальних внесків та заслуг. Тому-що, ключовим принципом пояснення соціальної справедливості зрілими українськими трудовими мігрантами (35 років і старші) є принцип чеснот, який репрезентується у моральній сфері.

Таким чином, основними принципами обґрунтування соціальної справедливості українськими трудовими мігрантами є принцип індивідуальних внесків та заслуг та принцип чеснот. Застосування цих принципів має вікову специфіку: молоді мігранти (18—35 років) найчастіше використовують принцип індивідуальних внесків та заслуг, а зрілі мігранти (35 років і старші) — принцип чеснот. Це свідчить, що уявлення про соціальну справедливість мають вікові особливості, і можуть змінюватися протягом життя.

Окрім вікової особливості переважання використання певного принципу соціальної справедливості, вдалося визначити ще й такі:

- при обґрунтуванні соціальної справедливості принципом дотримання прав та законів, українські трудові мігранти схильні порівнювати дієвість цього принципу в українському суспільстві та суспільстві їхнього перебування. Відтак, молоді українські трудові мігранти наводять приклади випадків, коли принцип дотримання прав та законів застосовується як в Україні, так і в країнах їхнього перебування. Натомість, зрілі українські трудові мігранти схильні протиставляти нівелювання принципу дотримання прав та законів в українському суспільстві, що призводить до виникнення соціальної несправедливості, із дотриманням цього принципу в суспільстві їхнього перебування, яке вони вважають «справедливішим» за українське.

Розуміння соціальної справедливості цими двома групами інколи виходило за рамки «чистих» принципів. Їхні обґрунтування склалися із комбінацій певних «чистих» принципів, утворюючи «множинні» принципи соціальної справедливості. Для молодих українських трудових мігрантів таким основним «множинним» принципом пояснення соціальної справедливості є принцип індивідуальних внесків/заслуг — чеснот. Цей принцип яскраво репрезентується у моральній сфері та сфері соціальних взаємовідносин. Зрілі українські трудові мігранти найчастіше для пояснення соціальної справедливості використовують «множинний» принцип потреб — чеснот. Спільною характеристикою цих двох «множинних» принципів є важливість моральних чеснот (чесність, відкритість, доброзичливість, розсудливість, щирість тощо), як одного із елементів забезпечення соціальної справедливості. Проте, якщо для молодих трудових мігрантів ігнорування чи застосування чеснот у соціальних взаємодіях — це чинник потенційних винагород чи покарань для індивіда, то для зрілих трудових мігрантів із України, соціальна справедливість — це взаємодопомога, піклування, турбота, тобто прояв певних чеснот задля забезпечення потреб інших індивідів. Задовлення соціальних потреб виходить за рамки державних зобов'язань, і стає характеристикою свідомих громадян, які наділені моральними чеснотами. Репрезентація в уявленнях цієї групи принципу чес-

нот — потреб — це реакція на події останніх років та поширення волонтерського руху в українському суспільстві й за його межами для допомоги Україні у війні.

Також перевірено тезу із робочої гіпотези дослідження, що при обґрунтуванні соціальної справедливості, в репрезентаціях уявлень респондентів жодна із сфер соціальної справедливості не буде домінуючою. Вдалося виявити, що основною сферою репрезентації уявлень про соціальну справедливість усіх досліджуваних груп є моральна сфера.

Результати дослідження частково підтвердили основну тезу теорії М. Walzer, згідно із якою для досягнення соціальної справедливості у конкретних сферах потрібно застосовувати конкретні принципи. До прикладу, принцип чеснот характеризується «однорідністю» застосування у моральній сфері соціальної реальності. Принцип дотримання прав та законів найбільш притаманний політичній та правовій сфері, принцип потреб — соціальній сфері. Проте інші «чисті» принципи соціальної справедливості (принцип індивідуальних внесків та заслуг й принцип рівності) характеризуються «множинністю» сфер репрезентації уявлень. А утворення «множинних» принципів соціальної справедливості — це один із чинників вважати, що не можна однозначно стверджувати, що певний конкретний принцип соціальної справедливості є найбільш притаманний лише певній сфері соціальної реальності.

Скоріше можна стверджувати про вікову, а не мобільну специфіку уявлень про соціальну несправедливість та соціальну справедливість [3]. Уявлення про соціальну несправедливість та соціальну справедливість є відмінними у групі молоді (трудова міграція та індивідів без досвіду трудової міграції) та у групі зрілих респондентів (трудова міграція та індивідів без досвіду трудової міграції).

Основним принципом обґрунтування соціальної несправедливості та соціальної справедливості групою молоді є принцип індивідуальних внесків та заслуг. Згідно із цим принципом, індивідуальні заслуги, внески чи бездіяльність повинні відповідно винагороджуватися чи каратися. Заслуги та винагороди/покарання можуть бути як матеріальні, так і нематеріальні. Основними сферами репрезентації уяв-

лень респондентів, згідно із принципом індивідуальних внесків та заслуг, є професійна та загальна/повсякденна сфери.

Натомість для групи зрілих респондентів основним принципом пояснення соціальної несправедливості та соціальної справедливості є принцип чеснот. Згідно із цим принципом, соціальна справедливість — це набір морально-етичних якостей у соціальних взаємовідносинах. Цей принцип репрезентується у моральній сфері.

Ця вікова відмінність обґрунтування соціальної несправедливості та соціальної справедливості вказує на відмінні міжпоколінні цінності. Для молоді основними цінностями є самореалізація, саморозвиток та професійне зростання, яке супроводжує здобуття нових соціальних статусів, матеріальних та нематеріальних винагород та можливостей. При цьому дотримання морально-етичних чеснот у соціальних взаємовідносинах не відходить на другий план. Тоді як для зрілих індивідів — морально-етичні чесноти у повсякденних комунікаціях — першочергова й однозначна цінність.

Відповідно до проаналізованого матеріалу, вдалося виявити більше суттєвих подібностей, ніж відмінностей між українцями із мігрантським досвідом та українцями без такого досвіду. Схожість уявлень про соціальну справедливість українських трудових мігрантів та українців, які не мали досвіду трудової міграції варто пояснювати самою специфікою появи та формування таких уявлень. По-перше, уявлення між українцями, які мали досвід трудової міграції та українцями без такого досвіду є солідаризованими та виражаються в спільних моральних приписах, розумінні юридичних норм, релігійних віруваннях, матеріальних символах та поняттях (згідно із концепцією «колективних уявлень» Е. Durkheim). Тобто, для них базовими є колективні уявлення. Тоді як індивідуальні уявлення ґрунтуються на особистому досвіді, та є значно гнучкішими та менш стійкішими, аніж колективна складова уявлень про соціальну справедливість [4]. По-друге, в процесі формування уявлень про соціальну справедливість поєднуються два типи соціальних відносин: гемайншафт (традиції) та гезельшафт (раціональність), де все ж таки, традиції, які існують у спільноті, є первинним чинником у цьому процесі й достатньо статичним, згідно із ідеями А. Macintyre [5].

Специфіка формування та функціонування уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів

Як вдалося попередньо з'ясувати, двома основними принципами пояснення соціальної справедливості українськими трудовими мігрантами є принцип індивідуальних внесків та заслуг, який притаманний молоді, та принцип чеснот, який найчастіше використовують зрілі мігранти. Незважаючи на те, що різні вікові групи трудових мігрантів (як й немігрантів) обґрунтовують соціальну справедливість різними принципами, все ж таки, найчастіше уявлення про соціальну справедливість репрезентуються у моральній сфері.

Відтак, ці два «чистих» принципи соціальної справедливості мають однакові три аспекти: теоцентричний, суспільний та персональний. Розглянемо ці аспекти для кожного із принципів соціальної справедливості окремо.

Українські трудові мігранти, використовуючи принцип індивідуальних внесків та заслуг, розуміють його, насамперед як соціальні взаємовідносини типу «вхід-вихід».

Винагороди чи покарання, що отримуються, є результатом заслуг та внесків індивідів через матеріальні та нематеріальні інвестиції/вклади. У дискурсах респондентів цей принцип складається із трьох аспектів [6]:

- **Теоцентричний аспект** — визначає взаємовідносини типу «індивід — Бог». Цей аспект включає важливість віри, послуху й виконання приписів Бога (Десяти Заповідей Божих, Двох Заповідей Любові тощо), як важливої заслуги індивіда, за яку він чи вона отримує гідну нагороду як і в земному житті, так і після смерті:

«Треба думати завжди, що ми тут в гостях, і що ми маєм піти до Бога, бо ми нічого не забураємо, тільки свої діла, добрі, або погані... треба жити по Законах Божих, по Заповідях Божих, я так думаю собі. Людина, яка хоче справедливості — доб'ється, я знаю, що ми задля того живемо» (Любов, жінка, 52 роки, Італія) [7, с. 364, 367].

Теоцентричний аспект принципу індивідуальних внесків та заслуг є активно присутнім у дискурсах українських трудових мігрантів саме тому, що вони дуже часто включаються у соціальні зв'язки й со-

ціальні мережі у країні перебування через церкву, яка має значний соціальний та духовний вплив на них (так як дослідження проводилося серед українських трудових мігрантів із Західної України, то це, в основному, Українська греко-католицька церква) [8]. Церква не лише теоретично підкріплює християнські принципи та цінності, але й практично допомагає мігрантам у пошуку роботи та житла, матеріальною допомогою та духовною підтримкою, налагодженні зв'язків із іншими українськими мігрантами, громадськими організаціями, активістами тощо.

- **Суспільний аспект** — взаємовідносини типу «індивід — інший індивід/соціальні групи/соціальні інститути». Винагороди чи покарання індивіда залежатимуть від специфіки інвестицій та вкладів у відносини із іншими індивідами, соціальними групами, соціальними організаціями чи соціальними інститутами, і визнання цих інвестицій та вкладів іншими. Так звана суспільна оцінка особистих заслуг. Типова цитата:

«Ти стараєшся жити, помагати, любити, дбати про життя, родину, дбати про батьків, вчитися, навіть елементарним речам, працювати, шукати по світі. Я пам'ятаю, не раз в трамваї, чи в тролейбусі там їхала, раз, і обертаються зовсім чужі люди, яких ти не знаєш... То, що ти робиш добро, також, відображається на твою зовнішність, ти ніби завжди молодий, це правда... Я вже думала над цим. Мене тягне помагати людям просто скрізь (сміється). Тобто, і так здається, змучишся, приходиш додому..., але тоді через деякий час проходить, і тобі дзвонять особи, яких фактично, тобі здається, ти не можеш їх досягнути, чи там ще щось, кажуть: «Дякую, вам!». Це дуже круто, коли ти бачиш і поживаєш свої плоди» (Леся, жінка, 47 років, Бельгія) [7, с. 384].

- **Персональний аспект** — взаємовідносини типу «індивід — індивід». Цей аспект включає в себе саморозуміння та оцінку власних зусиль, внесків та інвестицій у щось / для когось, що є прямопропорційними із отриманими персональними винагородами чи покараннями. Типова цитата:

«Коли, наприклад, я там намагаюсь все, що я роблю, якусь частинку своєї любові вкладати... Всю свою роботу я намагалась завжди виконувати добросовісно, з любов'ю, все робити, що від

мене залежить. І коли я бачу, що керівник, там можливо, його думка відрізняється, можливо, він має свою, але коли це моя робота, моє те, що я зробила, вона просто це забракує (сміється)... Просить знову тратити багато часу, все переробляти. І за кілька днів можемо повернутися до початкового варіанту ... Так-так, то багато нервів забирало, здоров'я (сміється). І це не було справедливим, як на мене» (Ірина, жінка, 32 роки, Австрія) [7, с. 304].

Українські трудові мігранти розуміють принцип чеснот як набір певних моральних якостей індивіда, використання яких сприяє уникненню соціальної несправедливості та дотриманню соціальної справедливості. Ці чесноти вважаються основою формування моральних принципів та цінностей. Принцип чеснот складається із трьох аспектів:

- Теоцентричний аспект презентує моральні якості, які характерні християнській традиції: чесність, доброта, старанність, щирість, стриманість, взаємодопомога, вірність, лагідність повага та ін. Досить часто соціальну справедливість й пояснюють як дотримання Божих Заповідей;

- Суспільний аспект визначає важливість використання чеснот у різних типах соціальних взаємовідносин. Використання цих чеснот потрібне навіть у тих взаємодіях, де вони можуть ігноруватися чи ігноруються;

- Персональний аспект принципу чеснот — це виховання в собі й використання індивідом моральних якостей. На думку респондентів, власний приклад репрезентації чеснот — це основний спосіб дотримання соціальної справедливості, яка є важливою цінністю.

Усі три аспекти (теоцентричний, суспільний та персональний) принципу індивідуальних внесків та заслуг і принципу чеснот доповнюють один одного, і не існують в окремому «чистому» вигляді при оцінюванні.

Емпіричне дослідження вказало, що уявлення про соціальну справедливість складаються із двох вимірів (мікро та макро). Мікрівимір визначається індивідуальними вираженнями цінностей, знань, досвіду, практик індивідів. Макровимір — це існуючий соціальний порядок, культурні, політичні, релігійні особливості у суспільстві тощо. Ці два виміри не протистоять один одному, а втілюються та ре-

презентуються в існуючих уявленнях про соціальну справедливість. Проте, в уявленнях про соціальну справедливість українських трудових мігрантів переважаючим виявився мікро-вимір. А саме, важливість використання індивідами моральних чеснот у соціальних взаємовідносинах та важливість оцінки індивідуальних внесків та заслуг при отриманні покарань чи винагород. Соціальна справедливість соціальних інститутів та соціальних організацій виявилася не першочерговою.

Переважання мікрівиміру соціальної справедливості можна пояснити налагодженими соціальними комунікаціями та мережами між українськими трудовими мігрантами, які схильні оцінювати й описувати свої уявлення про соціальну справедливість чи соціальну несправедливість у порівнянні із іншими. Найчастіше репрезентації уявлень про соціальну справедливість чи соціальну несправедливість стосувалися суспільства їхнього перебування у момент дослідження.

Під час комунікацій та взаємодій індивіди виявляють свої цінності, норми, очікування, досвід. Під час комунікації індивіди презентують та визначають свої існуючі уявлення про соціальну справедливість та створюють нове розуміння соціальної справедливості. І навпаки, українські трудові мігранти стверджують, що брак комунікації чи небажання спілкуватися, щоб зрозуміти одне одного, може призводити до соціальної несправедливості:

«Тобто, я залишила маленьку дитину, мій чоловік лишив маленьку дитину, ми двоє поїхали на заробітки. Нас не було безвізно, мене — три з половиною років, його — п'ять. А мене ніхто не питався, як моя дитина, з ким вона була, як ми жили одне без одного. Люди, просто-напросто, от та несправедливість в тому і є, відчутти, побути в тій шкіді...» (Наталя, 35 років, жінка, Італія) [7, с. 333—334].

«Спочатку, м'яка розмова. А потім вже і тверда розмова. Але, щоб боротися [авт. за соціальну справедливість], я спочатку добре подумаю, що я маю сказати, щоб переконати. Навіть вчорашній випадок з зятем, я не просто на нього налетіла, я говорила тихенько, бо я все підготувала, що треба так людині сказати, щоб людину не обидити, не принизити. Але, щоб людина зрозуміла, що вона в цьому випадку неправа» (Надія, 46 років, жінка, Італія) [7, с. 375].

Як показало дослідження, визначення існуючих уявлень про соціальну справедливість та створення нового розуміння / - нь / порозумінь щодо соціальної справедливості можливе лише завдяки довірі. Оцінка та обґрунтування соціальної справедливості чи соціальної несправедливості залежить від характеристик довіри до інших (суб'єктів чи об'єктів, які оцінюються):

«Несправедливість, в першу чергу, це, коли тобі просто не довіряють. Потім, напевно, соціальний аспект» (Назар, чоловік, 24 роки, Німеччина) [7, с. 344].

«Суть в тому, що там я бачила несправедливість в тому. Чому люди того не бачать? Несправедливо так, що один там показує, а вони вірять сліпо. Тому що вона, як то кажуть, довірена особа чи велику має повагу, але вони не дивляться на факти» (Роксолана, жінка, 29 років, Італія) [7, с. 328].

Це підтверджує тезу українських соціологів І. Мартинюка та Н. Соболевої, що, довіра — це процес формування різних соціальних груп із властивим їм груповим сприйняттям чесності, відповідальності, справедливості, адекватності процесів і явищ, уявленнями про правильність того, що відбувається, відповідністю прагнень і уявлень щодо результатів докладених внесків та зусиль [9, с. 107].

Процес аналізу емпіричного матеріалу підтвердив існування двох типів довіри, які виділяє А. Giddens [10]:

- довіра до людей («персоніфікована») базується на особистих зобов'язаннях. За словами соціолога, ця довіра є базисною, і вона формується в процесі взаємовідносин із найближчим оточенням в процесі соціалізації. Базисна довіра проявляється в структурах життєвого світу в процесі повсякденних взаємодій. Персоніфікована довіра визначається через співпрацю, взаємну відповідальність, впевненість в чесності іншого / -ої;

- довіра до абстрактних систем, соціальних інститутів, що ґрунтується на безособистісних зобов'язаннях. Під абстрактними системами розуміються символічні знаки (гроші як інструмент обміну чи легітимації) та експертні системи (соціальні інститути), які організують політичне, економічне, соціальне, культурне оточення тощо. Цей тип довіри забезпечує відчуття надійності повсякденних стосунків.

Отримані результати дослідження вказують на «синдром недовіри» (цей термін був запропонований Р. Sztompka) [11] до абстрактних систем у країні походження — Україні (особливо цей феномен притаманний зрілим українським трудовим мігрантам). Сюди, в основному, відносяться державні структури різного рівня та профілю. Тоді як абстрактним систем у країні перебування українські трудові мігранти довіряють значно більше:

«А в державу, вони вже так розвірилися (авт. українські трудові мігранти перестали довіряти українській державі). Я бачу, так вже люди говорять, всі такі їхні враження, вони мають надію тільки на себе, шось не довіряють вони державі... От, як я знаю, в Іспанії, шо людині положено, то вона і требує..., і вона захищена конституцією, і захищена всіма правопорядками, і оберігається міліцією, там поліцією, законом. От, мене хтось скривдив, я можу звернутися по любому питанні. Мене скривдив, шось у мене пропало, чи ше шось, я можу звернутись до поліції. Вони це питання вирішать до нуля» (Дмитро, 52 роки, чоловік, Іспанія) [7, с. 354, 356].

Продовжуючи проблему довіри, українські трудові мігранти схильні довіряти близькому оточенню, первинним соціальним групам: сім'ї, родині, друзям, представникам релігійної спільності тощо. Цим соціальним групам вони довіряють без якихось територіальних особливостей, — як у країні перебування, так і в країні походження. Важливим чинником тут є тільки специфіка функціонування й підтримки взаємовідносин між ними.

Одним із найважливіших результатів дослідження стало те, що українські трудові мігранти, як й українці-немігранти, схильні оцінювати соціальну справедливість чи соціальну несправедливість, залежно від особистого рівня довіри до інших. Оцінку справедливого випадку отримали ті приклади респондентів, які відбулися через взаємовідносини із соціальними групами, де налагоджені особисті відносини, тобто існує так звана персоніфікована довіра.

Також українські трудові мігранти вважають більш справедливими різного роду системи (політична, соціальна, економічна, освітня тощо) у країні перебування, яким вони довіряють, і часто порівнюють із аналогічними системами в Україні, які втратили капітал довіри до себе, і є несправедливими, на

їхню думку (молоді українські трудові мігранти не настільки полярно диференціюють соціальну справедливість соціальних систем у державі походження та державі перебування).

Як для респондентів із досвідом трудової міграції, так й для респондентів із порівняльної групи, соціальна справедливість — це цінність-ціль та цінність-засіб. Соціальна справедливість як цінність-ціль є очевидний загальний життєвий орієнтир у соціальних взаємовідносинах різного рівня. Соціальна справедливість як цінність-засіб втілює певну ситуативну мету, служить засобом для досягнення цінності-цілі. Цими засобами є «чисті» та «множинні» принципи соціальної справедливості.

Висновки. У статті визначено основні принципи обґрунтування соціальної справедливості та сфери репрезентації уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів. Як виявилось, вікові характеристики впливають значно більше на особливості уявлень про соціальну справедливість, аніж наявність чи відсутність досвіду трудової міграції. Молодша вікова група трудових мігрантів та молоді українці-немігранти характеризуються схожими уявленнями щодо соціальної справедливості, і які відрізняються від уявлень зрілих трудових мігрантів та зрілих-немігрантів, уявлення яких також мають багато подібностей.

Для молодих українських трудових мігрантів та української молоді без такого досвіду основним принципом пояснення соціальної справедливості є принцип індивідуальних внесків та заслуг. Згідно із їхніми уявленнями, соціальна справедливість — це індивідуальні заслуги, внески чи бездіяльність, які повинні відповідно винагороджуватися чи каратися. Заслуги та винагороди/покарання можуть бути як матеріальні, так і нематеріальні. Основними сферами репрезентації уявлень респондентів, згідно із принципом індивідуальних внесків та заслуг, є професійна та загальна/повсякденна сфери.

Зрілі українські трудові мігранти та зрілі українці без досвіду трудової міграції найчастіше обґрунтовують соціальну справедливість через принцип честот. Соціальна справедливість — це набір певних моральних якостей, які використовуються у соціальних взаємодіях. Серед таких якостей вони називають чесність, щирість, доброту, доброзичливість, взаємодопомогу, повагу та ін. Спільною основною сфе-

рою репрезентації уявлень про соціальну справедливість є моральна сфера.

Основними чинниками, які визначають формування та функціонування уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів, є: мультимірність уявлень мікро- та макровимір); специфіка соціальних комунікацій та рівень персоніфікованої та інституціоналізованої довіри.

Визначена схожість уявлень про соціальну справедливість серед індивідів із міграційним досвідом та індивідів без такого досвіду визначає наступну дослідницьку проблему задля з'ясування повноти процесу формування уявлень про соціальну справедливість та їхнього обґрунтування: вивчити уявлення про соціальну справедливість мешканців країн перебування українських трудових мігрантів, та порівняти їх із уявленнями об'єкту цього дослідження. Це дасть змогу побачити не лише особливості уявлень про соціальну справедливість, а й специфіку інтеріоризації цінностей, які можуть бути як схожими, так й відмінними у цих соціальних групах.

1. Miller D. *Principles of Social Justice*. Cambridge; Massachusetts; London; England: Harvard University Press, 1999. 352 p.
2. Walzer M. *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. New York: Basic Books, 1983. 364 p.
3. Заремба-Косович Г.Р. Уявлення про соціальну справедливість: мобільно-вікові особливості. *Соціологія — соціальна робота — регулювання соціальних проблем: матеріали IV Всеукр. конф. молодих науковців*. Львів, 24—25 квіт. 2015 р. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. С. 34—36.
4. Дюркгейм Э. *О разделении общественного труда*. Москва: Канон, 1996. 432 с.
5. Macintyre A. *Whose Justice? Which Rationality?* Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1988. 411 p.
6. Zaremba-Kosovych H. The perceptions of social justice among Ukrainian labour migrants. *Studia Securitatis. Security Studies Magazine*. Sibiu: Lucian Blaga University of Sibiu, 2016. Vol. 10. № 2. P. 76—87.
7. Авторський архів Заремби-Косович Г.Р. Специфіка уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів (польові матеріали зібрані в Австрії, Італії, Польщі та Україні, 2014, 2015 рр.). Додаток Д. 240. 428 с.
8. Іванкова-Стецюк О.Б. *Церква у просторі міграцій: етнокультурні ресурси та соціоінтегративний потенціал релігійних спільнот українців: монографія*. Львів: Ін-т народознавства НАН України; Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2012. 256 с.

9. Мартинюк І. Соціологія довіри в українських реаліях. *Соціальні виміри суспільства*. 2012. № 4. С. 78—112.
10. Гидденс Э. *Последствия современности*. Москва: Праксис, 2011. 352 с.
11. Фрейк Н. Концепция доверия в исследованиях П. Штомпки. *Социологические исследования*. 2006. № 11. С. 10—18.

REFERENCES

- Miller, D. (1999). *Principles of Social Justice*. Cambridge; Massachusetts: Harvard University Press.
- Walzer, M. (1983). *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. New York: Basic Books.
- Zaremba-Kosovych, H. (2015, 24—25 April). The perceptions about social justice: mobile and age. *Sociology — Social Work — Regulation of Social Issues: Materials of IV All-Ukrainian. Conf. of young scientists* (P. 34—36). Lviv [in Ukrainian].
- Durkheim, E. (1996). *About the division of social work*. Moscow: Kanon [in Russian].
- Macintyre, A. (1988). *Whose Justice? Which Rationality?* Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Zaremba-Kosovych, H. (2016). The perceptions of social justice among Ukrainian labour migrants. *Studia Securitatis. Security Studies Magazine*, 2 (Vol. 10, pp. 76—87).
- Zaremba-Kosovych, H. (2014—2015). Field materials collected in Austria, Italy, Poland and Ukraine. *Author's archive*. Appendix D 240 [in Ukrainian].
- Ivankova-Stetsiuk, O. (2012). *Church in Migration Space: Ethnocultural Resources and Sociointegrative Potential of Religious Communities of Ukrainians: Monograph*. Lviv: The Ethnology Institute of NANU; Commission of the UGCC on Migration [in Ukrainian].
- Martyniuk, I. (2012). The sociology of trust in Ukrainian realities. *Social dimensions of society*, 4, 78—112 [in Ukrainian].
- Giddens, A. (2011). *Implications of modernity*. Moscow: Praksys [in Russian].
- Freyk, N. (2006). The concept of trust in P. Stompki's research. *Sociological research*, 11, 10—18 [in Russian].